

Jászi Oszkár: Háború és kultúra

Az utolsó évtizedben Európa intellektuális közvéleménye egyre szélesebb köreiből egyre intenzívabb meggyőződéssé kezdett válni az a felfogás, hogy kontinensünk ama részeiben, melyeket immár közös kultúra, közös gazdaság, közös demokratikus érzület fűz össze, a háború lehetetlenné vált. Pontosabban meghatározva: mind biztosabb, mind szilárdabb alapokon látszott nyugodni az a hit, hogy Európa összes államai keleten Oroszországig és délen a Balkánig annyira egybeforrtak, hogy közöttük háború többé nem lehetséges és az Európa keletén és déli részein még elintézendő bonyodalmak megoldást fognak találni egy világháború veszélyének földözése nélkül.

E hitnek lelki és gazdasági alapjai ismertebbek, semhogy azoknak bővebb kifejtése szükséges volna. A régi, zártkörű nemzeti gazdaságok hova-tovább világgazdaságba mentek át s legalább is Európa említett részében a javaknak és az embereknek csereforgalma hasonlíthatatlanul erősebb volt, mint a modern technikai vívmányok fölfedezése előtt az izolált nemzeti államok keretein belül. Ezzel a technikai és gazdasági átalakulással karöltve mélyen átalakult az európai emberiség lelki tartalma is. Az a „világirodalom”, melynek körvonalait Goethe még inkább jövőbe látó lelke óhajtásaként sejtette, a míveltek olyan széles köreiből vált valósággá, hogy a nemzetközi értékekkel átítatott közvélemény szava, az elzárkózó nacionalista jelszavakkal szemben, a legjobb tudományban, irodalomban és művészetben diadalmaskodott. A közlekedési eszközök forradalmi átalakulása lehetővé tette, hogy az emberek ezt a nemzetköziséget nemcsak mint valami ideológiai hatást, hanem mint húsból és vérből való közvetlen realitást éljék át és a szűk lokálpatriotizmust a széles kultúrközösség érzése váltotta fel, mely távoli országok szépségeit csaknem úgy, gyakran még jobban tudta szeretni, —

a szabad vándorlással egybekötött ünnepi hangulat varázsa alatt — mint a honi kultúra értékeit.

Ezt a rendkívüli milieubeli és érületi eltolódást különösen két meggondolás kísérte, mely bizonyossággá látszott emelni azt a hitet, hogy európai kultúránkon belül a háború lehetlenné vált. Az egyik az az átlátás volt, hogy az egyre érzékenyebb nemzetközi munkamegosztás miatt a háború — legalább is az európai kultúrkörön belül — rossz üzletté vált, hogy magának a győztesnek is aránytalanul többet ártana, semmint használna. A másik az a vélemény volt, hogy a nemzetközi proletariátus szervezett ereje immár eredményesen képes szembe szállni azokkal a nagyon szűk, de nagyon befolyásos érdekkörökkel — egyes dinasztikus, katonai, diplomáciai és exportkapitalista törekvésekkel — melyeknek a háború esetleg ma is nem kevésbé jó üzlet, mint a *par excellence* feudális államokban volt. És az Internacionáléban szervezett proletariátus ennek a véleménynek egyre hangosabb, egyre vakmerőbb kifejezést adott nemcsak a Hervéék antimilitarista izgatásaiban, hanem a nemzetközi munkakongresszusok határozataiban is.

Talán túlzás nélkül lehet mondani, hogy a váratlanul explodált európai háború által kiváltott megdöbbenés és kétségbeesés, mely épen a legműveltebb embereket fogta el, legalább is oly mértékben szólt közös európai kultúrértékeink lerombolásának, mint az életek és a javak pusztítása borzalmainak. És ép ez a lelki hangulat az, mely ezt a háborút, mint tömegjelenséget minden eddigitől megkülönbözteti. A modern lelkiismeret — és pedig nem egyes izolált ideológok lelkiismerete, hanem igen széles köröké — nem tekinti többé ezt a háborút a végzet kikerülhetetlen rendelésének s többé nem általános emberbaráti vagy krisztusi alapon borzad vissza tőle, hanem önző és élvezeti alapon: közös európai kultúrértékeink szeretetéből.

Persze a „jó európai” lélek emez új kultúrszínhézésének összetörését más lelki visszahatások is követték, melyek még kínosabbá tették a lelkiismereti krízist: a gyöngék fejvesztve járnak fel és alá és egyetlen szilárd pontot sem találnak idegen dogmákból és félig utánérzett gondolatokból felépült világnézetükben; az élelmesekek, az európai szolidaritás egykori rhétorai és cikkszállítói azonnal renegátokká lettek s szolgálai nacionalizmussal üvöltének mindazon nemzetek kultúrája ellen, melyekkel háborúba keveredtünk; a régi, elzárkózó és osztályuralmi nacionalista irány ideológjai — akiket már-már elhantolt az új idők

szelleme — rosszul leplezett kéjjel kantározzák fel újra öreg paripáikat s lelkendezve hirdetik, hogy a „különleges nemzeti” fellázadt az „általános emberi” ellen, természetesen az Isten nevében és akaratából; hogy ezek a véres hekatombák nem gazdasági, sőt nem is politikai érdekek kielégítésének, nem is valami új, még vajúdó államkapcsolódás létrehozásának szólnak, hanem egyesegyedül a nemzeti géniusz hatalmi és uralkodni akaró lendületének. Csak természetes, hogy ebben a kórusban elnémul a Kant és a Spencer, sőt még a komolyabb háborús elmélkedők szava is s minél vadabbul homályosan dicsőíti valaki a magyarázat örve alatt a háborút, annál mélyebb gondolkodó benyomását kelti s divattá lett az egész emberi kultúrát, mint valami felszínes mázat, érzelgős intellectuel parfümt, a nemzetköziséget, mint szocialista utópiát, a jogra és a rendre való törekvést, mint szentimentalista pacifizmust feltüntetni. Valóban csak a nagy világrkízisek óráiban tapasztalható a lelkek és az elmék ilyen zavara s bár mi nem tartjuk hogy „*Kriegszeit ist Umdenkungszeit für alle*”, ellenkezőleg az élet-halál küzdelem nem a meggondolások ideje, mégis talán nem egészen hiábavaló, már ma a nagy háborús felfordulás viszonyát keresni azokhoz az európai kulturértékekhez, melyek új egységbe látszottak már-már szökkenni akkor, mikor a *bellum omnium contra omnes* egyszerre visszavet bennünket régi idők borzalmaiba.

*

Azt szokták mondani, hogy ennek a háborúnak kitörése tisztán mutatja mennyire ugyanazon motívumok alatt cselekszik a mai európai emberiség mint azelőtt s a háború ma is ugyanaz az eszköze a meggazdagodásnak s viláгурalomnak, illetőleg az elszegényedésnek és szolgaságnak, mint azelőtt. Vagy Németország vagy Anglia! — így van feltéve a kérdés a sors könyvében... Mi is azt hisszük, hogy a politikai motívumok az emberiségben mit sem változtak s amíg a habom valamelyik félre nézve „jó üzlet” marad, kevés a remény a kiküszöbölésére. Ámde tagadjuk azt, hogy a német-angol háború vagy egyáltalán két, körülbelül egyenlő gazdasági és kulturális fokra fejlett állam közötti háború bármelyik félre jó üzlet lehetne. A régi autarchikus nemzeti államokban, melyek között a munkamegosztás olyan primitív, a csere olyan csekély vala: a háborús győzelem az egyik félre a kellemetlen vetélytárs teljes vagy részleges kiirtását, földjének elfoglalását, népességének kíméletlen kiszípolozását, a rivális kereskedelmi érdekköröknek

ügyszólván végleges amputálását jelentette. Ma már ez nincs így. Ma Németország Angliának és Anglia Németországnak sokkal nagyobb és biztosabb fogyasztója, mint bárminő kolóniája, nem is beszélve arról, hogy minden fejlettebb kolónia szükségkép a nemzeti függetlenség felé tart s előbb-utóbb az anyaországra nézve csak annyiban érték forrása, amennyiben fogyasztóképes, azaz csereforgalom folytatására alkalmas és hajlandó népessége van. Az angol, illetőleg a német piac elvesztése minden csatavesztésnél súlyosabb csapás volna a német, illetőleg az angol közgazdaság számára.

Vagyis az elmélet szempontjából megostromolhatatlannak tartom ma is a Norman Angell diagnózisát, amely különben semmi egyéb, mint Adam Smith és a klasszikusok soha meg nem cáfolt alaptételeinek alkalmazása:

„Azon a nézőponton, a melyen ma állunk, két tényt állapíthatunk meg teljes bizonyossággal: 1. Németország csakis úgy pusztíthatja el kereskedelmünket, ha népességünket elpusztítja. 2. ha eltudná pusztítani népességünket — ami számára teljes lehetetlenség — úgy egyik legjövedelmezőbb piacát pusztítaná el, minthogy jelenleg többet ad ő el nekünk, mint mi ő neki. Ebben az egész kérdésben, a kereskedelem és ipar valódi természetének tökéletes mély félreértésével állunk szemben.

A kereskedelem egyszerűen és kizárólagosan egy termék kicserélése egy másik termékért. Ha az angol gyáros posztót vagy késeket vagy gépeket vagy cserépárút vagy hajókat olcsóbban vagy jobb minőségben tud előállítani, mint vetélytársai, úgy ő lesz a piac ura; de ha nem, ha gyártmányai rosszabb minőségűek vagy drágábbak lesznek, vagy kevésbé tetszenek a vevőközönségnek, akkor vetélytársai biztosítják maguknak ezt a monopóliumot, — és ezen a körülményen a *Dreadnought*-ok bírása mit sem fog változtatni. Svájc, egyetlen *Dreadnought* nélkül, ki fogja szorítani Angliát a piacról még saját kolóniáiban is, amit különben már meg is tett azokban az esetekben, melyekre az imént utaltam. A gazdagság valódi tényezői, politikai jargonunk ellenére, semmi összefüggésben sincsenek a katonai és tengeri hatalommal. Avégre, hogy negyven millió ember kereskedelmét elpusztíthassa, Németországnak köszén és vasbányáinkat kellene elpusztítani, és tönkre kellene tennie népességünk erejét, jellemét, vállalkozási kedvét, kezdeményezési szellemét, röviden negyven millió embernek azt az elhatározását, hogy arcuk verejtekével keressék meg kenyereket. Ha nem volnánk egy csodálatos optikai illúzió hipnotizmusa alatt, vita nélkül elfogadnánk azt, hogy egy nem-

zet jólléte olyan tényezőktől függ mint annak a földnek természetes gazdagsága, melyben él, szociális diszciplinája, ipari jelleme, melyek évek, nemzedékek, talán századok eredményei, hagyományok és lassan kialakult kiválasztódás gyümölcsei; s mitöbb mindezen elemi és lényeges tényezőkön felől függ még a kereskedelmi és finaciális körök végtelen sok elágazásától, például egy adott gyártási ágban tanúsított speciális technikai képességtől, egy speciális ügyességtől, mely alkalmas bizonyos adott piac különleges igényeinek kielégítésére, s olyan népesség létezésétől, mely speciálisan vonzódik bizonyos kereskedelmi eljárásokhoz, mely vonzódás gyakran évek és nemzedékek öröklődését tételezi fel. Mindennek, Harrison úr szerint, nincs jelentősége. Németország mindezt egy szempillantás alatt elsöpörheti és negyven millió ember képtelen segíteni önmagán, és kilábolni a bajból, mert Németország valami csodaféle segítségével hirtelen teljesen felszerelt hajógyárakat, olvasztókemencéket, szövőgyárakat, kohókat, szén- és vasbányákat fakaszt területén, hogy magába szívja azt a kereskedelmi forgalmat, melyet a világ legügyesebb kereskedőinek és iparosainak sok nemzedéke fokozatosan alapított; Németországnak hirtelen háromszor vagy négyszer annyit kellene termelni tudnia, mint amennyit népessége a mai napig termelni tudott, mert vagy meg kellene ezt cselekednie, vagy az angol tevékenységnek kellene átengednie azokat a piacokat, melyeknek szállítói eddig is az angolok voltak. Ami valóban kenyeret adott annak a negyven milliő embernek, kik egy német győzelem után éhhalálra lennének ítélve, az az a tény volt, hogy az általunk kiaknázott és termelt szenet és vasat valami alakban eljuttatták olyan népekhez, melyeknek azokra szükségük volt. Vajon ez a szükséglet hirtelen meg fog-e szűnni avagy azt a bizonyos negyven millió emberi lényt hirtelen valami bénaság fogja sújtani, hogy ez az egész nagy ipar így egy csapásra eltűnhesék. Hajóhadaink legyőzetése a tengeren, tehet-e valamit az ellen, hogy a kanadai földművelő ami ekéinket akarja megvásárolni, és búzájával kivan fizetni értük? Vajon igaz-e hogy Németország meggátolhatná ennek a búzának behozatalát? De milyen oka volna arra, hogy ezt cselekedje, milyen hasznot merítenének ebből lakosai? Milyen csoda révén, tudná hirtelen ő szolgáltatni azokat a termékeket, melyek negyven millió ember tevékenységének táplálására szükségesek? Mely csoda révén duplázhatná meg hirtelen ipari népességét? És mely csoda révén fogyaszthatná ő maga el a búzát, mert hiszen ha a búzát nem tudja elfogyasztani, úgy a kanadai nem vásárolhatja meg ekéit. Tudom, hogy mindez elemi dolog, a nemzetgazdaság alapvető tétele, de micsoda nemzetgazdaság akkor ez a Harrison úr-féle és

azoké, kik eszméit osztják, mikor úgy beszél, mint az előbb idéztem!”

Mindez annyira igaz, hogy a háborús izgalom tetőpontján az angol kormány egyik legsürgősebb feladatának tartotta német árúmintákat küldeni az ár pontos megjelölésével az angol kereskedőknek ama cikkekből, melyekben a német verseny az angolt szorongatja. Mit jelent ez mást, mint azt, hogy az angol vezető körök még a küzdelem paroxizmusában is átlátják, hogy a német versenyt nem lehet semminemű háborús fölényvel ellensúlyozni, hanem egyesegyedül a gazdasági módszerrel: a termelési költségek leszállításával. A mihez a különben szintén háborús párti Gothein azt a megjegyzést fűzi, hogy — lévén Angliának csak 46,5 millió lakosa, Németországnak pedig 68 millió s minthogy a német szaporodás 1,36% az angol pedig csak 0,87% — Angliának nincs is módjában a német verseny kiküszöbölésére törekedni az összes tereken. Ha Anglia régi munkásait kiveszi azokból a termelési ágakból, melyekben excellál azért, hogy a németeket visszaszorítsa azokban az ágakban, melyekben a németek vannak előnyben: ez Angliára nézve nagyon kétes értékű kísérlet volna, mely oly tereken is az angol termelés visszaszorítására vezethetne, ahol tagadhatatlan fölénye van.

A világháború kitörése egyáltalán nem ingatta meg ezeket az igazságokat. Norman Angell tévedése nem az alapvető gazdasági tények félreismerésében állott, hanem két mellékkörülmény és egy döntő fontosságú államfejlődési tendencia fel nem ismerésében. Először nem látta, hogy bár a háború csakugyan rossz üzlet az angol és német nép, sőt maga az angol és német kapitalizmus túlnyomó többsége szempontjából is, de az még mindig kitűnő üzlet lehet egy bár szűk, de túlhatalmas monopolista és militarista érdekeltség szempontjából. Másodszor, nem helyezett kellő súlyt arra a nagyfontosságú tényre, hogy az európai emberiség vezető rétege, a domináló katonai, diplomáciai, tudományos és publicisztikai körök még ma is a háborúra nézve túlnyomó részben a régi feudális ideológiát táplálják, mely azon tévhit alapján áll, hogy a háború eredményei és üzleti értékei még ma is ugyanazok, mint a napóleoni vagy a feudális háborúkban. Végül nem vette észre, hogy a háborúknak szorosán vett kapitalista üzleti oldalán túlmenőleg van egy államfejlődéstani oldala is, mely a háborút a gazdasági integráció egyik legfontosabb eszközévé teszi s

mely utat törhet magának az adott és legközelebb-fekvő gazdasági, sőt érzelmi motivációk ellenére is, a nagy tömegcselekvések igen csekély tudatossága által kísérve. (Ez a szempont a háborús elméletek korrektúráját jelenti, melynek körvonalait vázolni más vonatkozásban alább fogom megkísérelni.)

Ezen megfontolások következményeként azt lehet mondani: Európánkat nem az gyűjtotta fel, hogy az európai emberiség gazdasági szerkezetében és morális alkatában minden a régiben maradt, hanem hogy ezen új gazdasági szerkezet és morális alkat még nem volt eléggé erős a háborús okok egész szövevényének leküzdésére. Bármily paradoxonnak is hangzik, mégis azt kell mondani, hogy a legfejlettebb európai kultúra szinte beugrott Európa elmaradt részeinek, szinte dupejévé vált feudális és nacionalista ideológiák tovább élés ének. Itt újra egyszer — mint már annyiszor a történelemben — a halottak viselnek csatát az élők ellen. Vagyis azt hiszem, hogy ha elgondolható volna egy olyan politikai légüres kísérlet, melyben kizárólag Anglia, Franciaország és Németország álltak volna egymással szemben: az európai kultúra ereje már elegendő lett volna a háborús feszültség kiküszöbölésére. Ámde a nyugati kultúra e vezető országainak egymáshoz való viszonya komplikálva volt egy csomó helyzeti és történelmi tehertétellel. Az új kulturorganizmus szabad vérkeringését a régi világnak még egészen eltérő életberendezésű darabjai bénították s erősítették azt a feudális ideológiát, melyet maga az új kultúra sem volt még képes magából kitaszítani. A háborút előidéző okok legfontosabbjait ezekben a tényekben kell keresni: 1. Oroszország egész alkatában még mindig tipikus feudális rablószerkezet, melynek lényege a hódítás és a zsákmány, katonai és vallásos autokrácia, melyet a polgári rend erői még képtelenek ellensúlyozni. Ennek az ázsiai természetű kolosszusnak minden háborúra áhító nyújtózkodása alapjaiban kavarta fel a nyugati kultúra csereviszonyait és minduntalan élesztette a feudális ideológiák survivaljait. 2. Faji és vallási okokból az orosz autokrácia állandó protektorátust gyakorolt a balkán szláv népei felett, dacára annak, hogy ezeknek a jobbára kis paraszt demokráciáknak természete a cári centralizmussal homlokegyenest ellenkező elvet képvisel. Minthogy azonban Ausztria-Magyarország vámpolitikája a balkán államokkal állandó gazdasági súrlódásokra és ezekből kifolyólag későbbben politikai ellentétekre

vezetett: az orosz felé való gravitáció a Balkánon folyton erősödött, ami természetesen a német kapitalizmust egyre kifejezettebb *Drang nach Osten*-jában állandó irritáltságban tartotta. A monarchia népeinek nemzetiségi viszállyai még jobban fokozták a Balkán nemzeti államembrióinak feszültségét és a bizonytalanság érzését a német piacokon. 3. Kelet- és Déle Európának ezt a labilis egyensúlyállapotát még prekáriusabbá tette az a hibrid viszony, melybe Elzász-Lotharingia elvesztése miatt a revanche lázas érzülete Franciaországot kergette. A cárizmussal való egyre szorosabb szövetségnek nem okai, de sokkal inkább okozatai azok a milliárdok, melyeket a francia tőke Oroszországba vitt s melyek a revanche lázálmait a gazdasági szolidaritás érdekeivel erősítették. 4. A bizonytalan egyensúlyállapotnak ezt az ideges közérzetét tovább fokozta az angol kapitalizmus egy részének gyűlölete a nagyszerűen megizmosodott német exportindusztrializmussal szemben, mely gyűlölet az angol diplomácia és marinizmusnak bizonyos köreiből még mindig szunnyadó ősi kalózszellemet újra galvanizálta. 5. És ami mindennél még fontosabb: — bár alig látja ma pár ember — Közép-Európa egy új államkapcsolódási problémával vajúdik. A középeurópai centralizációra való ma még szinte öntudatlan törekvés, mely az európai vámunió első etapja lesz, Közép-Európa népeiben a nyugtalanság, befejezetlenség és bizonytalanság állandó érzését éleszti, mely melegágya a háborús szellem föléléésének.

*

Ezekből a perspektívákból nézve a dolgokat, azt hiszem, hogy sok válik érthetővé a háborús válság tüneteiből, ami enélkül zavaros maradna, avagy pusztán álszenteskedés benyomását keltené. Így nem szabad merő taktikai fogásnak, a semleges közvélemény megtévesztésére irányuló törekvésnek tartani az európai sajtót betöltő azt a szenvedelmes vitát, hogy kit terhel a felelősség a háború borzalmaiért és azokat a bizonyítékokat, amelyekkel minden egyes fél a maga békés érzületét dokumentálni akarná. A békének ezt az érzületét igaznak kell elfogadni a háborúskodó országok közvéleményének túlnyomó többségére nézve, nem véve ki ebből magukat a vezető államférfiakat sem. Amit Naumann, a német liberálisok egyik vezére mond: *Oh wie froh bin ich, dass wir ernstlich glauben können, dass unsere Volkshäupter diesen Krieg nicht gesucht haben, sondern ihm nach Möglichkeiten ausgewichen sind!*: nem tartüfféria, hanem a német nép túlnyomó többségének izzó meggyőződése. De ez a

meggyőződés nem kevésbé izzó a francia, az angol, a magyar nép és közvélemény legszélesebb köreiben sem. Olyan emberek, mint például Lloyd George, Bernard Shaw, Ramsay Macdonald senki kedvéért sem szoktak hazudni. A francia közvéleményről pedig tudva van, hogy a háborút a legteljesebb lelki depresszió állapotában kezdte el. Mindegyik a másikat érzi a támadónak, ismerve a maga békés érzületét. És ha egyik vagy másik ország vezető körei öntudatosan visszaéltek is népeiknek eme becsületes meggyőződésével: ez mit sem változtat ama tény történelmei nagyszerűségén és egyetlenségén, hogy az európai kultúrvilág egyeteme ma már minden támadó hadjáratot megbocsáthatatlan barbarizmusnak és lelketlenségnek tart és a közérzet oly erős, hogy nincs többé állam, mely azzal szembe szállhatna! Hogy is lehetne másként? Minden háborús konvulzió dacára Európa Norvégiától a Balkánig és az Atlanti óceán partjaitól Lengyelorszáig teljes kulturális egység, melynek államközi békés szerveződését végeredményében ép ez a háború készíti elő. Ennek a kulturegységnek már ma élő szolidaritása és erkölcsi lelkiismerete az oka, hogy a háború valóban egy explózió jellegével bírt — a fentebb kifejtett okok s az általuk kiváltott háborús felkészülés hatása alatt — melyben a nemzeti felelősséget megállapítani teljes lehetetlenség, sőt talán a vezető államférfiak egyéni felelősségét is alig lehet. Aki a háború váratlan kitörésekor véletlenül semleges külföldön tartózkodva a nemzetközi sajtót figyelemmel kísérte, észrevehette, hogy milyen komoly, milyen mély, milyen részketően aggodalmas volt a béke érzülete a nyugati kultúra vezető országaiban, micsoda cauchemar ült a lelkeken s micsoda szörnyű intellektuális zavar uralkodott arra nézve, hogy voltaképpen kinek kell, kinek használ, mire jó ez a háború? Mélyen meg vagyok róla győződve, hogy ha majd a béke helyreálltával pontosabban fogjuk megismerni a nemzetközi közvélemény lelkiállapotát a háború kitörése előtt, csodálkozni fogunk, hogy nemcsak a felelősségtelen közvélemény legszélesebb köreiben, de magukban az intézkedő tényezőkben is a háború egy világexplózió kikerülhetetlenségével hatott. (Ami ellen egyáltalán nem szól az a tény, hogy világszerte létezett a nagy pacifista irodalom mellett egy háborús irodalom is, melynek egy-egy terméke olykor meglepő pontossággal jósolta meg nemcsak a bekövetkezendő háborút, de annak néhány főrésztétét is. Ez is csak azt mutatja, hogy az emberek közvetlen szándékainál és célkitűzéseinél fontosabbak

a tényleges adottságok, a vezető rétegek érzelmi dispoziója s mindenekelőtt a fegyveres béke továbbfejlesztésének lehetetlensége).

Így értjük meg azt a tényt is, mely a háborús sajtó elfogultsága dacára is az élesebb megfigyelő előtt teljes világgossággal domborodik ki, hogy az egymással küzdő ember-tömegeket — a többnyire alkohol, zsold és a zsákmányolás reménye nélkül harcolókat — egymás iránt nem hevíti a gyűlölet érzése, hanem a legtöbb vagy a kényszer hatása alatt cselekszik, vagy az idegen támadás által veszélyeztetett haza védelmére siet. A háború, mint *l'art pour l'art*, a vér szagának szeretete, a háború, mint grandiózus sport és ember-vadászat ebben a hadjáratban alig szerepel már, mint tömeg-jelenség, vagyis kikopott az a jellemvonás, mely a középkor zsoldos és martalóc seregeiben uralkodó volt s amelynek még e háború folyamata alatt is lehetett tapasztalni — különösen a feudális körökből — nem egy megdöbbenően érdekes, bár izolált kitérését.

S így értjük meg annak az érzületnek hevét és őszinteségét, mely Reims és Löwen fenyegetett műemlékei hírére az európai emberiség színe-javát eltöltötte s mely páratlanul áll a világtörténelemben. Szemben azokkal a háborúkkal, melyekben a zsákmány és a pusztítás a háború legtermészetesebb kísérője volt — az egész ókori, középkori és újkori világ — itt először jelentkezik a történelemben, hogy az emberiség kultúrértékeit egy fejlett és érzékeny közvélemény védi, melyet még az élet-halál harc paroxizmusában is respektálni kell, hacsak a győző nem akarja maga ellen fordítani az egész semleges világ megvetését és gyűlöletét. És ebben az új közvéleményben nincs semmi szentimentalizmus vagy kulturpóz. Egyszerűen arról van szó, hogy a kultúremberiséget nem kevésbé őszinte és önző ragaszkodás fűzi az idegen országok esztétikai ragyogásához, mint a saját nemzete értékeihez; hogy az idegen országok természeti és szellemi kincsei ma már az erkölcsi köztulajdon egy nemét alkotják; hogy Engadin hegyeit, Paris pompáját, az olasz városok ragyogását, a német idealizmus hevét és az angol empirizmus józan okosságát, a dán kertvárosokat és az orosz miszticizmust a mai ember lelki élete ép oly elidegeníthetetlen kincseinek érzi, mint a saját maga országának szellemi és természeti értékeit s már régen kinőtt a görög polis bornírt lokálpatriotizmusából, melynek Korinthus lerombolása észszerűnek és természetesnek tűnt fel. Alig van tény, mely az európai kulturvilág egységét ékesebben bizonyítaná, mint ez.

Hogy ennek dacára a nemzetközi szocializmus, a világ legtisztábbán produktív rétege sem volt képes a népek öldökléseit megakadályozni, sőt ellenkezőleg az egyes országok szocialista pártjai kivették a részüket a háborúból, mi több, némely szocialista szervezetek szenvedélyesen támadják egymást: ezek a tények nem azt jelentik, hogy a nemzetközi szolidaritás pusztá álom és illúzió volt, hanem csak azt, hogy ez a szolidaritás egyelőre még gyöngébbnek bizonyult, mint a régi világ morális és főleg materiális erői. A hadseregek szigorú koncentráltóságával, egyetlen embertől való függőségével szemben a munkásszervezetek decentralizált és demokratikusan autonóm szervezetei képtelenek voltak gyors és egybehangzó tömegcselekvésekre akkor, amikor a döntés valóban órák kérdése volt. Az Internacionálét a világháborúba nem az érte való lelkesedés vitte, hanem az a kényszerhelyzet, hogy a háborúval való részleges szembeszállás csak a munkásmozgalom kiirtására vezethetett volna, mivel teljes és általános ellenállásra hiányzott a megfelelő szervezetség. Különbön is az élesebben látók előre megmondták, hogy évtizedes antimilitarista propaganda nélkül teljes lehetetlenség évszázados ideológiai képleteket s a bennük gyökerező érzelmeket kiirtani s az emberi léleknek és a társadalomnak fõlszínes ösmerõi azok, akik azt hiszik, hogy a gazdasági alap átalakulása automaticæ létrehozza a neki megfelelő szellemi és érzelmi átváltozásokat. Mindettõl el is tekintve, a munkásmozgalom már azért is képtelen volt a békét megmenteni, mivel a szervezett proletariátus még a legelõrehaladottabb országokban is a munkásosztálynak jóval kisebb részét alkotja, a mezõgazdasági népesség pedig még úgyszólván teljesen a feudális világ függvénye, míg a nõmozgalom embrionális állapota mellett ép azok az antimilitarista erõk állanak szervezetlenül, melyekre nézve a béke követelése nem pusztá ideológia, hanem a legalapvetõbb ösztönök kérdése. Ha végül figyelembe vesszük, hogy Oroszországon, a Balkánon és Ausztria-Magyarország számos részeiben a szocializmus, mint tömegérzelem — mint vallás, értem, nem pedig pusztá gazdasági követelmény, mert a béke problémájában ez a döntõ! — még mindig quantité négligeable: akkor át kell látnunk, hogy az „Internationale összeroskadása” nem lephet meg senkit, aki a tényekkel számol s nem pusztá érzelmekkel okoskodik.

Különben is az érzelmeknek véres háborgása bennünk az oka, hogy kevés ember jut el a rettenetes világfelfordulás legmélyebb okaiig. Minthogy a háború az erkölcsi alaptörvény megtagadása — mert a valódi morál az emberi egyéniség abszolút öncélúságánál kezdődik, a háború pedig egy embercsoport letörésére törekszik, minden eszközzel, egy másik javára — csak természetes, hogy erkölcsi öntudatunk szava a háború módszereit eszteleneknek és emberteleneknek, tehát esetlegeseknek és kikerülhetőeknek érzi. Ámde egészen másként áll a háború természetrajzi oldala. Hacsak a jelenségek összefüggéseit nézzük, lehetetlen meg nem látni, hogy a háború — amennyiben az nem pusztá bosszú, rablás, a feldühödött éhség s egyéb szenvedélyek momentán kielégítése és már igen korai fokokon nem pusztán ez — az állami és társadalmi integráció véres, de hatalmas eszköze volt. Ő az, a mi a „gazdasági eszköz”, a javak cseréje, munkáját véglegessé teszi s mely kiküszöböli mindazokat a katonai, politikai akadályokat, melyek útjában állanak mind nagyobb és egységesebb gazdasági termelő és fogyasztó területek létrehozásának. Minden gazdasági haladás végeredményben a csereképes fogyasztás nagyságától függ, mert csak ennek gyarapodása teszi lehetővé új technikai eljárások kihasználását és a munkamegosztás összes előnyeinek kiaknázását, amelyek következménye, hogy úgy anyagi, mint szellemi téren jobban, olcsóbban, sokoldalúbban termelhetünk. Ha ez a csereképes fogyasztás meglassul vagy megáll, minden kulturális haladás lehetetlenné van téve. Ámde ezen csereképes fogyasztás tágulásának egyik legfőbb akadálya a politikai széttagoltság, mely vámjaival és a forgalmat akadályozó egyéb korlátjaival a termelés intenzív fokozását bizonyos fokon túl lehetetlenné teszi, más vonatkozásban pedig azt eredményezi, hogy az apró államok rendszere mintegy mesterséges prémiumokat fizet elavult, drága és rossz technikai eljárásoknak s ez által lehetetlenné teszi a szunnyadó szellemi és gazdasági erők megfelelő érvényesülését. Nincs itt terem ezt az elméletet bővebben megvilágítani, de körvonalai azt hiszem elég tisztán állanak az olvasó előtt. Mégis hangsúlyoznom kell, hogy ennek a főfogásnak nincs semmi köze ahhoz az elmélethez, mely „éhségből”, „táplálékhiányból” vezeti le a háborúkat, amint hogy egészen nyilvánvaló, hogy modern háborúink legnagyobb része nem éhségháború. Ami háborúra vezet, az egy egészen más fajta hiány. A termelő erők — úgy az anyagiak, mint a szellemiek

— nem férnek el többé az adott politikai területen annak dacára, hogy ezeken a jóllakottság foka inkább nagyobb lett, hogy a munkabérek emelkedtek, hogy a nemzeti vagyonból az egyesre jutó rész folyton nő. A *Kleinstaaterei* a fejlődés kerékkötőjévé lett, amikor is a háború történelmi szerepe kiseperni azokat a politikai, militáris és diplomáciai korlátokat, melyek egy nagyobb gazdasági terület integrációját, ami egyet jelent: a csereképes fogyasztás intenzív emelkedését lehetetlenné teszik. Persze erkölcsi öntudatunk s józan eszünk a háború eszközét ezekben az esetekben is perhorreszkálja és hangosan hirdeti, hogy az integráció útja a kölcsönös megértés, a békés egybeforrás kell, hogy legyen, hiszen ez a változás az emberek túlnyomó többségének szent közérdeke. Ámde a történelem arról tanúskodik, hogy erről a nagy közérdekről lehetetlen meggyőzni azokat a szűk, partikularista érdekeket, melyekre nézve a politikai integráció anyagi vagy erkölcsi kárt jelent, annál kevésbbé, mivel ezek a partikularista érdekek rendszerint a régi állam leghatalmasabb politikai csoportjainak érdekei. És ilyenkor jön a háború és kisepri őket. Egy példa talán világosabbá teszi, hogy mire gondolok. A német és az olasz egység minden tervét a partikularista érdekek minduntalan megakadályozták. Az apró fejedelemségek, diplomaták, agyonprotezsált iparágak, a kis államok összes szellemi monopolistái, a lokálpatriotizmusok dúsan honorált papjai sehogysem akarták átlátni, hogy ő rájuk már nincs szükség, hogy ők a fejlődés útjában állanak, hogy gúzsbakötik a termelés és fogyasztás emelkedését, hogy szűkösekké teszik az érzelmeket és tompákká a gondolatokat. Minden intellektuális vagy erkölcsi meggondolás ezekre a régi anyagi és szellemi monopolistákra hatástalanoknak bizonyult. De jött a háború, eltávolította őket, új gazdasági, katonai, jogi egységet teremtett s ez által a termelő erők nagyszerű kitágulását tette lehetővé. És ennek a történelmi folyamatnak a lényegén mit sem változtat, hogy alaptermészetét az emberek túlnyomó többsége nem veszi észre avagy tökéletesen félreismeri. De bárminő ideológiai köntösben s bárminő terjedelemben menjen is végre, legyen szó a laza törzsek átalakulásáról egy törzsszövetséggé, vagy a törzsszövetségeknek városállamokká, vagy a városoknak tartományokká, a tartományoknak nemzeti államokká, a nemzeti államoknak államszövetségekké, mindig ugyanazzal a fejlődési ténnyel állunk szemben: a gazdasági integráció lassú, fokozatos, alig észrevehető munkáját

a politikai integráció fejezi be, egyre nagyobb és egységesebb piacok létrehozása, melynek csaknem mindig a háború volt az eszköze. Ő küszöböli ki azokat a régi gazdasági és politikai, katonai és diplomáciai érdekköröket, melyek a produktív erők nagy-szerű expanzióját immár lehetetlenné tették.

Ma is erről van szó. A Balkánon már a gyöngébb megfigyelők is észreveszik, hisz a nemzeti államfejlődés régi mintái szerint mennek a dolgok. De ugyanerről van szó Közép-Európában is. A kis államok, a szertetagolt vámterületek, a partikuláris jogrendek és jogszokások, az egymásnak ellentmondó tarifa-jegyzékek, a mesterkéltné, az egybetartozókat szétválasztó és a cserére alkalmatlanokat összetákoló határok lehetlenné teszik Közép-Európa népeinek szabad fejlődését, ami egyik fő oka a nemzetiségi torzalkodásoknak is. Ez a rettenetes háború Közép-Európa magasabb gazdasági és kulturális egységét fogja létrehozni Németország hegemóniája alatt, a középeurópai koncentráció pedig, az által, hogy a hatalmak egyensúlyának ostoba dogmáját lerontja, a legelhatározóbb lépés lesz az Európai Egyesült Államok felé, melyek olyan nagy területen fognak kultur-egységet teremteni s fogják ennek következtében kiküszöbölni a háborút, amire még nem volt példa a világtörténelemben.

Vagyis ép az ellenkezője történik annak, amit a kis nacionalista próféták észrevesznek. Nem a nemzeti szétagoltság felé halad a világ, hanem a nemzetközi szolidaritás felé, nem a háborús szellem megerősítése, de széles területeken való kiküszö-bölése felé. Míg a bornírt politikusok nemzeti gyűlölködéseket szítanak, addig a német politikának ma egyik legokosabb feje, Friedrich Naumann így ír: *Aus dem ungeordneten Untergrunde der wildwachsenden Einzelstämme erwuchs das Deutsche Reich. Aus dem Deutschen Reich erwächst eine noch nicht geschauten mitteleuropäische Zukunftsgestaltung.*

Igen, erről van szó, minden egyéb melléktermék vagy átmeneti epizód. A nagy háború mindenkép a pacifisták és az internacionalisták céljait szolgálja, kikerülhetetlenül az ő eszméjük felé tör: rendet, békét, zavartalan kooperációt teremteni egyre szélesebb területeken!

És ettől a változástól nem kell Magyarországot féltetni, mint ahogy egy szűkös nacionalizmus teszi, mely a nemzetközi erők minden megduzzadása által a magyarság sorsát látja veszélyeztetve. Ellenkezőleg Magyarországot és a magyarságot semmi úgy nem köti béklyóba, mint a magas agrárvámok és az ezeket

kísérő szubvenció és kijáró torzkapitalizmus mai rendszere. Minden változás, mely a piacot kitágítja, nyugateurópai vállalkozási szellemet éleszt, mely új munkaalkalmakat szerez és intenzívebb mezőgazdasági kultúrát teremt s mely jogéletünket és közigazgatásunkat a világgazdaság atmoszférájában korszerű és gyors reformokra kényszeríti: egyet jelent Magyarország szellemi és anyagi erőinek szinte elképzelhetetlen gyarapodásával s ezzel együtt nemzeti egyénisége kifejlesztésével.

Nem is itt van a fájdalmas dilemma, a kínos erkölcsi összeütközés a legjobb modernség lelkiismeretében. Gyűlöljük és átkozzuk a háborút, amely ugyan a mi céljainkat, a Jézus és a Kant céljait szolgálja, de olyan eszközökkel, melyeket erkölcsi öntudatunk ma már gonoszoknak és bűnösöknek tart. íme a természet és az erkölcs, az ösztönös fejlődés és az öntudatosá vált szellem összeütközése. A történelem eddig a természet és az ösztön módszereit követte. Vajon utópia-e, mint annyi más téren, az erkölccsel és a tiszta észszel helyettesíteni az ő szörnyű módszereit az államfejlődés birodalmában is. Eszünk talán habozik, de erkölcsünk kategorikus imperativusa igennel felel. Miért volna lehetetlen fejlett demokráciával, fejlett kultúrával, fejlett igazságérzettel az óriási többség érdekében békés úton is paralizálni az anyagi és szellemi monopolisták ama szűk rétegeit, melyek a haladás isteni léghajójával botorul szembe szállva az ártatlanok millióit viszik megsemmisülésbe? Miért alkalmazzuk a jövőben is a természeti kiválasztás vak módszereit a morál és józan ész emberi módszerei helyett? Miért ne segítenők a Sorsot egy magasabb és gyorsabb, átgondoltabb és emberségesebb fejlődési ritmus megteremtésében? Hisz lehetetlen, hogy a legjobb emberek gyűlölete és borzalma a háborúval szemben, mely oly későn, de egyre hatalmasabb erővel jelentkezik a történelemben, merőben hiábavaló és értelmetlen önkínzás, dőre szentimentalizmus volna.

Béke után ez lesz az a nagy cél, mely felé a kultúra nemzetközisége, amely ma csak alszik, de nem halt meg, meghatározott és megacélosodott erővel törekedni fog. Valóra fognak válni ama német író szavai, ki önként hadba vonulva sem vesztette el eszét és lelkiismeretét, az Alfred Kerr szavai (micsoda fehér holló ebben a megvadult és véres khaoszban!): *Wenn der Friede kommt, kommt eine Abrechnung. Habt Ihr verstanden? Dann erst beginnt es im Frieden ein Dreissigjähriger Krieg! Das wird sein: Weltkrieg.*